

8. Apropos „De azért egy értelmiséginek tudnia kell, hogy min ironizál”*

8.1. Az egynyelvű szemlélet utóbbi negyedszázada

Közismert az a szemlélet, amely szerint az egynyelvűség normális állapot, a két- vagy többnyelvűség azonban nem az. Ennek az egynyelvűségi szemléletnek egyik klasszikus megfogalmazása a Nyelvművelő kézikönyv I. kötetében (1980: 1291) olvasható:

Külföldön élő magyarok nyelve

„A kétnyelvűség körülményei között élő külföldi magyarok nyelvhasználatának sajátos vonásai [...] azt mutatják, hogy a két nyelvi rendszer az állandó érintkezésben könnyen egymásba fonódik, keveredik az egyén tudatában, a nyelvérzék nemegyszer bizonytalanná válik, [...] s fennáll a veszélye a nyelvi rendszer megbomlásának. Ez pedig – a megértést ugyan nem, de – a fogalomrendszer kialakítását, a dolgok logikájába való behatolást, az alkotó gondolkodást veszélyezteti. A nyelvi rendszer felbomlásával ugyanis a gondolkodás maga válik az egyénben szervetlenné, bomlottá, felemássá.”

(É.Z. – G.L.)

Újabbon mintha a két szerző egyike már nem azonosulna 1980-ban ki nyomtatott véleményével, de ez nem abból látszik, hogy nyilvánosan visz szavonta volna tudományosan megalapozatlan és társadalmi hatásában meglehetősen kártékony állítását, hanem abból, hogy igyekszik elérni, nem is mindig eredménytelenül, hogy szakirodalmi munkásságának ezt a részét mások ne idézzék nyomtatásban. Igaz, ami igaz, idéztük már so-

*Elhangzott a „Többnyelvűség és identitás a Kárpát-medencében” című konferencián a Magyar Tudományos Akadémia székházában, 2005. november 22-én, eredetileg megjelent a *Kritika* 2006. májusi számában, 14–16.

kan és elégszer ezt a passzust, más kérdés, hogy a benne hirdetett magyar egynyelvűségi szemlélet negyedszázaddal később is virul. Ez a magyar(országi) nyelvűvelés egyik örökzöld témája: az a fölötti berzenkedés (megspékelve némi nemzethalál vízióval), hogy a kétnyelvű magyarok nem úgy beszélnek magyarul, mint az egynyelvűek.

A magyar nyelvűvelők között Balázs Géza, aki „az anyanyelv-őgróf kitüntetését” is viseli (Balázs 2005: 19), újabban nemcsak sopánkodik amiatt, hogy a kétnyelvű magyarok nem úgy beszélnek, mint az egynyelvű magyarok, hanem ki is gúnyolja a kétnyelvű magyarokat, például a közszolgálati rádióban, 2005. április 17-én, így:

Bemondó: Édes Anyanyelvünk. A Magyar Rádió anyanyelvi műsorát hallják hallgatóink. A mikrofon előtt Balázs Géza.

B(alázs) G(éza): Kedves hallgatóim! Az 1990-es évektől kezdődően kisebb magyar nyelvészeti háború dúlt a határon túli csaknem három milliós magyar által beszélt magyar nyelvvel kapcsolatban. Az egyik tábor, amelyhez inkább tartoztak a nyelvűvelők, azt mondta, hogy ügyelni kell az egyéges, közös magyar nyelvre. A másik tábor, elsősorban a szociolingvisták, azt mondták, hogy minden helyi nyelvváltozatot a demokratizmus szellemében önállónak kell tekinteni, és el kell fogadni különfejlődését. A határon túli magyarok folyamatosan kétnyelvűségi helyzetben vannak, ez természetes. A kétnyelvűség nem jelent semmi nyelvi romlottságot, nyelvromlás egyébként sincs, sőt, a kétnyelvűség, ahogy Arany A. László híres felvidéki magyar nyelvész már 50 éve kimondta, a kétnyelvűség a nyelvfejlődés hajtómotorja. Tehát a határon túli magyar nyelvváltozatok a magyar nyelv mozgatórugói. Az erről a témáról folyó vita írásai „Nyelvárulás vagy nyelvmentés?” címmel kerültek egy kötetbe. Beszédes a cím, mert azt sugallja, hogy egy tudományos vita résztvevői egymást nyelvárulónak vagy nyelvmentőnek tartják. Az érvényes nyelvészeti álláspont, ez is beszédes kifejezés, egyesek gyakran hangoztatják, vagyis van érvénytelen nyelvészeti álláspont is, szóval, a magyar nyelvtudományban ma érvényes, mérvadó nyelvészeti álláspont szerint, a határon túli magyar nyelvváltozatok önállósága érték, akkor is, ha ez különfejlődésükhöz vezet. Ennek szellemében először a Magyar Helyesírási Szótárba, majd az Értelmező Kéziszótárba, most pedig a Helyesírás című segédkönyvbe százával, ezrével kerültek bele szlovákiai, kárpátaljai és erdélyi helyi szavak – vajdaságiak nem, mert a vajdasági nyelvészek nem voltak hajlandók szavakat szolgáltatni. Magam is bemutattam a termés egy részét, vagyis határon túli, jórészt idegen, szlovák, román, ukrán szavakat – a magyar szótárakban. Sőt, egy kis történetet is felolvastam, amely ilyen sok nyelven szólt. Kaptam a fejemre! Hász Kati Németországból írja:

Bemondó: Erdélyből elszármazott magyar vagyok. Nem tudom, mit akartak bizonyítani ezzel az írással. Valószínűleg a román nyelv hatását a magyar nyelvre. Én akkor, amikor otthon éltem, és most is, arra törekszem, hogy ne használjuk ezeket a szavakat: *fridsider*¹, *punga*², *csubuk*³. Ezek a szavak benne vannak az új kiadású magyar értelmező szótárban? Két gyermekem van, mindketten először magyarul tanultak meg. Akik magyar környezetben lagnak, nem kéne fridsiderekkel meg egyéb hasonló idegen szavakkal gyengítsék a magyar nyelvet.

BG: Hasonló tartalmú levelet küldött a felvidéki származású Galán Géza is.

Bemondó: Hároméves koromban engem is a határon túlra rekesztettek. S mint ilyen, akarva-akaratlanul, jól ismerem a két szláv nyelvet. Mondhatnám, anyanyelvi szinten, ám mindig vigyáztam a saját anyanyelvem tisztaságának megőrzésére. Nem kevertem szlovák szavakkal, vagy fordítva. Nos, azokat a felvidéki magyar szavakat, amelyeket Ön fölhozott műsorában, egyértelműen szlovák szavaknak tekinthetjük. A *csinka*⁴ szlovák, a *feferóny*⁵ [szlovákul kiejtve: feferóni, K.M.] is. Sajnálatosnak tartom, ha gazdag és szépséges nyelvünket feleslegesen „gazdagítjuk” idegen kifejezésekkel. Ilyen alapon átvehetnénk a teljes szlovák szókészletet.

BG: Ezek után egy kis anekdotát is leír levélírónk.

Bemondó: A felvidéki atyafi, megéhezhvén Pesten, ekképpen szól a talponálló eladójához:

– „Kérek egy *párkit*⁶, *horcsicával*⁷.” Amaz értetlenkedve néz rá, és közli, hogy az nincsen.

– „Hát ott van, most adott az előttem állónak.”

– „Az virsli volt, mustárral.”

1 *fridsider* hűtőkészülék, hűtőszekrény [angol < latin] (Bakos Ferenc, 1994. Idegen szavak és kifejezések szótára. Budapest: Akadémiai Kiadó.)

2 *punga* romániai magyar szó; jelentése 'zacskó, tasak'; nincs benne a Magyar értelmező kéziszótár 2. kiadásában (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003), noha gyakran használt (románból kölcsönözött) magyar szó Romániában.

3 *csubuk* főnév <az erdélyi magyarban> borraló, baksis. Mellékkereset. [román] (Magyar értelmező kéziszótár 2. kiadás [Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003])

4 *csinka* főnév <a szlovákiai magyarban> súlyzó [szlovák] (Magyar értelmező kéziszótár 2. kiadás [Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003])

5 *feferon* főnév <a szlovákiai magyarban> cseresznyepaprika [szlovák] (Magyar értelmező kéziszótár 2. kiadás [Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003])

6 szlovák *párky* [párki] 'virsli'

7 szlovák *horčica* [horcsica] 'mustár'

– „Hát jól van, de akkor még egy zsuvacskát⁸ (rágógumit) is a gyerekeknek.”

BG: Végezetül álljon itt egy gyermekkoromból fülembé ragadt keverékdal – írja Galán Géza.

BG: Sárga uborka, zeleni lisztimá⁹

Bemondó: Zöld a levele.

BG: Ennek a kislánynak frájera nyema¹⁰

Bemondó: Nincs szeretője.

BG: Ha nincs néki, ále bugye maty¹¹

Bemondó: Majd lesz néki

BG: Jó az Isten, búgye pomáháty¹².

Bemondó: Segít néki.

BG: Annyit teszek hozzá, hogy a Szlovákiában működő Gramma Nyelvi Iroda ezeknek a kétnyelvűségi kutatásoknak az egyik központja, magyar nyelvészekkel – talán érdemes lenne ott is jelezni a kifogásokat. Egyébként engedjék meg, hogy az érvényes magyar nyelvészet álláspontja szerint ma így búcsúzzam Önöktől: Tyiho gyeti, muka szpi. Dovigyenja.¹³ Legközelebb már szlovákul közvetítjük a magyar nyelvűvelő műsort.

A hallgatók – s az őrgrof szerint az „Édes anyanyelvünk” a Kossuth rádió 10 leghallgatottabb műsora közé tartozik (Balázs 2005: 165) – ebből a műsorból azt tudhatták meg, hogy a határon túli magyarok romlott, érthetetlen magyart beszélnek, talán nem is elég jó magyarok.

A normális magyar emberek, akik nem szereztek nyelvészetből egyetemi diplomát, ezzel nagyrészt egyet értenek. Én azonban különvéleményt jelentek be. Én ugyanis nem akarok anyázni. Aki kigúnyol valakit azért, ahogyan beszél, az valójában elküldi az illetőt a jó ... anyjába.¹⁴

8 szlovák *žuvačka* [zsuvacska] 'rágógumi'

9 szlovák *zelené listy má* [zelené liszti má] 'zöld levele van'

10 szlovák *frájera nemá* [frájera nyemá] 'nincs pasija'

11 szlovák *ale bude mať* [ale bugye maty] 'de lesz neki'

12 szlovák *bude pomáhať* [bugye pomáháty] 'fog segíteni'

13 szlovák *Ticho deti, mucha spí.* [tyikho gyetyi, mukha szpi] 'Csönd, gyerekek, alszík a légy.'; szlovák *Do videnia* [dovigyenjia] 'Vízontlátásra'

14 Több mint 40 évvel ezelőtt Halliday, McIntosh és Strevens (1964: 105) így írtak erről: „Amikor valakit megszegyenítenek azért, ahogyan beszél, emberségében sértek meg. Ha bárkit, de különösen ha egy gyermeket így megszegyenítenek, az annyira menthetetlen, mint amikor valakit a bőrszíne miatt szégyenítenek meg.” (Saját fordításom, K.M.)

Ha egy tanító az iskolában, vagy egy nyelvművelő a Kossuth rádióban azt mondja, hogy „magyar ember így nem beszél”, vagy: „a magyar ember nem azt mondja, hogy *láthassuk*, hanem azt, hogy *láthatjuk*,” vagy: „rendes magyar ember nem így beszél”, akkor azt mondta a tanító vagy a Kossuth rádió nyelvművelője, hogy az én édesanyám nem magyar ember, vagy nem rendes magyar ember, mivel édesanyám úgy szokta mondani, hogy *mi is láthassuk azt, hogy árvíz van*. A Kossuth rádió nyelvművelő műsorai azért kártékonyak, mert sokszor anyáznak. Úgy, ahogy Balázs Géza is tette 2005. április 17-én.

8.2. Emberi és szaktudományi vonatkozások

Balázs Géza szereplései azért okoznak szerfelett sok társadalmi kárt, mert egyik legtöbbet szereplő nyelvművelőnk nem magánemberként lép a nyilvánosság elé, hanem mint nyelvész professzor, s ezzel azt a hamis látszatot kelti, hogy amit mond, az tudományosan helytálló. Erről viszont szó sincs. Balázs Géza említett műsora például társadalmi kárt okozott a határon túli magyaroknak s különösen a szlovákiai magyaroknak, azaz, hogy kigúnyolta őket. Az ilyenfajta gúnyolódásról a felvidéki nyelvész, Lanstyák István a következőt írta 1998-ban:

„Arra, hogy a kétnyelvűek anyanyelvének becsémrlése, csúnyának, romlottnak bélyegzése milyen károkat okozhat egy kisebbségnek, s mennyire a többségi nyelv malmára hajtja a vizet, közelebbi példákat is tudnánk hozni.”

(Lanstyák 1998: 37)

Anyanyelv-őrgrófunk, aki az egyik magyar egyetemen épp tanszékvezető egy magyar nyelvészeti tanszéken, s aki Nyitrán is volt vendégtanár, mindezt láthatóan nem tudja, nem ismeri. Tudatlanságának ez az emberi vonatkozása.

De van az ő tudatlanságának szaktudományi vonatkozása is, nevezetesen az, hogy nem tudja, miért is nem használják a felvidéki magyarok a Magyarországon használatos virtigli magyar *virslí* szót a fránya idegen (szlovák) *párki* helyett. Amiket most itt bemutatok, azok részletek egy olyan csoportbeszélgetésből, amelyet Sándor Klára készített szegedi részképzésen levő nyitrai diákokkal 1998. áprilisában.

Először vegyük szemügyre a kontextust!

S(ándor) K(lára): Arra kérem magukat, meséljenek magyarországi nyelvi élményeikről, nyelvi tapasztalataikról. Mióta vannak itt Magyarországon?

A: Február óta, két hónapja.

B: Kiránduláson voltunk a Balatonon, a csoporttársaink, akik itt tanulnak Szegeden, kérdezték, hogy milyen a helyzet kint Szlovákiában, és hogy élünk kint.

SK: Ezek a csoporttársak milyen szakosok?

B: Testnevelés, rekreáció. És aztán mondtuk, hogy mi a helyzet, satöbbi, és voltak olyan kérdések, hogy vannak-e üzletek nálunk, mosógépet használunk-e...

C: A ruha, ami rajtad van...

B: Ja hogy hol vásárolunk... és volt olyan kérdés is, hogy húst kapunk-e ott-hon. Meg ilyen dolgok. Nem tudom, mennyire voltak tisztában az ottani helyzettel. Meg hát hogy mit keresünk Szlovákiában, ha magyarok vagyunk? De ezt ugyanúgy Szlovákiában is megkérdezik a szlovákok.

C: Tegnap a diszkóban is megkérdezték, beszélgettünk ott egy fiúval, hogy most akkor hogyan van, magyarul tanulunk, vagy szlovákul, most magyarok vagyunk? Nem értették. Pedig békéscsabai, ahol van szlovák gimnázium.

Most bemutatok egy részletet arról, hogyan bélyegzik meg a szegedi magyarok a nyitriaiakat:

D: Focin is névsorolvasás van és...

E: Név szerint olvassák a neveket és X, Y, Z meg micsoda, mindenkinek mondják a saját nevét, Eszter, Csilla, mittudomén, Kovács Kati, és akkor egyszer csak: „Na, szlovák-egy, szlovák-kettő, szlovák-három, itt van?” Hát én már mi vagyok? Állat, hogy én nekem nincs nevem?! Nem tudja ki-mondani a nevemet?

D: Pedig biztos, hogy be vagyunk írva név szerint.

SK: Ezt olyan viccnek szánja?

E: Viccnek, szerintem, poénosnak.

D: Nem szólunk rá, de hát most, szóljunk neki?

SK: Hát, szerintem...

D: Van nevünk!

Most következzen egy rövid példa a nyelvi megbélyegzésre:

SK: És itt esetleg más jellegű, tehát amikor nem ilyen, hogy „Jaj de érdekes, hogy ezek is magyarok!”, ezen kívül volt-e, hogy föltűnően más, vagy kezdjük inkább azzal előbb, hogy tehát olyan szó, vagy szófordulat volt-e?

A: Ühüm, „megyek ki a vonatra”.

SK: „Megyek ki a vonatra”? És szólt valaki?

A: Igen, hogy az nem „megyek ki a vonatra”, nem rámész a vonatra, hanem „megyek ki a vonathoz”.

SK: És ilyen jellegű volt még?

B: „Infarktust kapok.”

C: „Infarktust kapok”, mi úgy mondjuk, itt meg „infarktust”. Tegnap is kijavítottak.

Végül itt egy szöveg arról, hol mit jelent a virtigli magyar *virsl*i szó, amit Balázs Géza reklámozott a közszolgálati Kossuth rádióban 2005. április 17-én:

B: Ja meg amit a Héder tanárnő mesélt, az aki otthon Nyitrán tanítja a nyelv-művelést, hogy...

SK: Igen...

B: elment... üzletbe és akkor nem „párkit” kért, hanem „virslit”. És akkor megkérdezték tőle, hogy „Van forint eladó?”

Nyelvművelőnk csak azt nem tudja, hogy a szóválasztás identifikál is: aki Felvidéken *virslit* mond a boltban, egyben közli magáról azt is, hogy forintot akar csencselni koronára.

Van még egy megjegyzésem. A „fenntartható lingvicizmus”-ról szóló előadásaimban¹⁵ azt állítottam, hogy „A nyelvvédők szempontjából a legjövödelmezőbb előíró szabályok azok, amelyeket a beszélők mindig megszegnek.” Azért jövödelmező az ilyen szabályok sulykolása, mert a mindig megszegett szabályok ellen örökké lehet „küzdeni”, örökké lehet róluk nyelvművelő cikkeket írni, előadásokat tartani stb. Van kollégám, aki szerint nem kellene „nyelvművelők számára jövödelmező szabályokról” beszélnem, lehetnék udvariasabb is. Csakhogy. Ha tudjuk, hogy két-nyelvű ember sosem beszélhet az egynyelvűek normái szerint, mert az lehetetlenség, akkor bűnös dolog a kétnyelvű magyarokat az egynyelvűek által nem ismert szlovák, román stb. eredetű szavak használata miatt ostorozni, gúnyolni. A kétnyelvűek mindig fognak „idegen szavakat” használni, olyanokat is, amelyeket az egynyelvűek nem ismernek. Őket ezért kigúnyolni tehát mindig lehet lesz, s amennyiben egy ilyen hangos gúnyiratért Balázs Géza honoráriumot vesz fel, tevékenysége jövödelmező.

15 A pesti akadémiai Nyelvtudományi Intézetben 2005. június 14-én, aztán Amszterdamban június 25-én az ICLaVE-3 konferencián, majd a vajdasági Kishegyesen július 9-én a IV. Vajdasági Szabadegyetemen, s végül „A Felvidék szerepe a magyar tudományosságban” című konferencián, Nyitrán, 2005. december 9-én.

8.3. A szótárak határtalanításáról

Szakmai körökben közismert, hogy a 20. századi magyar szótárak nem a magyar nyelv, hanem a magyarországi magyar nyelv szótárai voltak (lásd pl. Kolláth 2005b). A határon túl élő magyarok magyarországitól eltérő szavainak, szójelentéseinek először az Értelmező kéziszótár 2003-ban megjelent második kiadásában jutott hely, s azóta más szótárak és kézikönyvek írói is részt vállaltak a magyar nyelv határtalanításában. Ezt a folyamatot kérdőjelezte meg Balázs Géza fentebb idézett rádióműsorában, ez ellen keltett hangulatot laikus hallgatói levelek felolvasatásával. Arra buzdította a Kossuth rádió hallgatóit, hogy jelezzék kifogásaikat a határtalanításban élen járó Gramma Nyelvi Irodának. Ha nem tévedek, a magyarországi Balázs Géza *ellenzi* a határtalanítást. Pontosabban: 2005. április 17-én ellenezte.

Ugyanő azonban a szintén 2005-ben megjelent vitairatában *helyesli* a határtalanítást, amikor ezt írja:

„Az új értelmező szótár munkálataiban ugyancsak fontos nyelvstratégiai tény lett a határon túli nyelvváltozatok (közhasznú) szavainak számbavétele, egyúttal ezen nyelvváltozatok, a kétnyelvűségi helyzetből adódó nyelvi jelenségek (többletek) elismerése [...]”

(Balázs 2005: 128)

Ember legyen a talpán, aki ki kíván igazodni Balázs véleményeinek labirintusában! Egyszer kigúnyolja a felvidéki magyarokat a *párki* szó használata miatt, máskor megdicséri a Magyar értelmező kéziszótár új kiadásának szerkesztőit azért, mert szótárasták a szót, így:

párki fn biz <A szl. m-ban:> virsli. <szlk>

Van azonban olyan megállapítása, kijelentése is Balázs Gézának, amivel egyet lehet érteni. Vitairatában egy helyen azt írja, hogy

„De azért egy értelmiséginek tudnia kell, hogy min ironizál.”

(Balázs 2005: 76)

Bizony, jó, ha tudja.

Kiegészítés (2010)

Balázs Gézának a határtalanítást ellenző nézeteire Péntek János 2005. május 30-án (idézi Laihonon 2009: 57) többek között így válaszolt:

„Igen, mi *blokk*lakásban lakunk, és az legalább annyira kényelmetlen, mint a *panellakás*. Nyelvileg sem jobb egyik, mint a másik. A nyelvnek, közös nyelvünknek kellene olyannak lennie, hogy kényelmes legyen mindannyiunk számára. A nemzeti nyelv biztosan nem olyan kategória, mint az állampolgárság. Olyannak kell lennie, hogy mindenki, aki magyarul beszél, saját nyelvét a közös nyelv részének érezhesse.

Vagy nem ez a »haza a magasban«?»

A pozsonyi Új Szóban pedig Szabó Mihály Gizella (2006) válaszolt egy Balázséhoz hasonlóan gunyoros cikkre, amelyben Csicsay Alajos egyebek mellett így ironizált: „Fölöttébb értékes mű az új Magyar értelmező kézi-szótár, amelynek sava-borsát a szlovákiai magyarok »szókészletének elemei« adják.”

Az Új Szóból azt is megtudhatták az olvasók 2010. április 30-án, hogy Pusztay János nyelvészprofesszor nem híve annak, „hogyan előírjuk, mit hogyan szabad mondani, de létezik egy határ, amin túl már nyelvromlásról lehet beszélni. Azt, hogy hol van ez a határ, nagyon nehéz megmondani [...]”. Pusztay itt azt sugallja, hogy nem könnyen bár, de meg lehet mondani, hol kezdődik a nyelvromlás. Egy másik nyelvészprofesszor, É. Kiss Katalin (2008) szerint viszont a nyelvromlás szinkron szempontból értelmezhetetlen nyelvtörténeti metafora.

